

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՔՅՈՒՐՏՅԱՆ (ԱՄՆ)

ՀԱՄԱՌՈՏ ՑՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԵՆ ԳՐԶԱԳԻՐՆԵՐՈՒ
ՔՅՈՒՐՏՅԱՆ ՀԱՎԱՔԱԾՈՅԻ Ի ՈՒԻԶԻԴԱ. ԿԱՆԶԱՍ. ԱՄՆ*

20

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(ԺԲ Դ.)

Թերթ՝ 66: Մեծ.՝ $6\frac{3}{4} \times 10 \times \frac{3}{4}$ ($4\frac{3}{4} \times 7$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ անցման բնտիր բոլորգիր, միասյուն: Տող՝ 21: Մանր.՝ Մկրտություն, Ավետում, Ընծայում, Կիսախորան, լուսանցազարդ (թուշուն), զարգագիր, բոլորն ալ բնտիր և գրչության ժամանակակից՝ կարմրագիր հունարեն մակագրությամբ: Ղուկասու մանրանկար մը (բնտիր, բայց խոնավութենե փշացած) փակցուած է Ընծայման մանրանկարին կոնակը: Կազմ՝ ինծի հասած անկազմ. այժմ շաղանակագույն կաշեպատ խավաքարտով կազմված: Հան.՝ պակասավոր, խոնավութենե և գործածութենե արատավորված, այժմ բավարար: Պար. Մատթեոս (վերջեն քանի մը տող միայն), Մարկոս (10-րդ թերթը հնագույն վերանորոգության առեն ամբողջացած շահեկան գրչությամբ), Ղուկաս (վերջավորությունը թափված, 36—41 թերթերը 1374-ի վերակազմության առեն ամբողջացված պարզ բոլորգրով): Հովհաննու Ավետարանը ամբողջությամբ կը պակսի: Ման. Գնված 1944-ին Նյու-Յորք, հրեա հնավաճառե մը: Երեք մանրանկարները, ուսումնասիրությամբ մը, հրատարակած եմ. տե՛ս „Journal of Royal Asiatic Society“, London, 1942, № 3—4 („An Important Armenian Ms. with Greek Miniatures“), նաև՝ „Kansas Magazin“, 1948, «Շոգակաթ» (Կ. Պալիս), 1952, հոկտ., նոյ. և դեկտ.:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ԳՐԸԻ

1ա Տէր Աստուած, ողորմեա Կոզմայի մեղապարտ կրանաւորի և անպիտան գրչի՝ ի յաւուրն քո դատաստանի, և իւր ծնողացն Պետրոսի և Մաւիայի. ամէն, ամէն:

33ա Քրիստոս Աստուած, ողորմեա Կոզմայի մեղապարտ կրանաւորի և գծողի կենսատու տառի քո, և ծնողաց իւրոց՝ յաւուր դատաստանի քո. ամէն,

* Հ. Քյուրտյանի հավաքածոյի № № 1—19 ձեռագրերի նկարագրությունը տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», № 10, էջ 409—422: Ձեռագրերի չափերը տրված է մատնաչափով (մեկ մատնաչափը=2,54, սմ.):

ամէն: Ընդ նոսին և Պապա Սիմեոնի Ուռհայեցոյ և ծնողաց իւրոց՝ Կիւրակոս քահանայի. ամէն, ամէն: (Ներքեր, գրչեն, սե մելանով երկու տող հունարեն):

Ման. Կողմա գրիչ այս ձեռագրիս մեջ կուտայ ծնողաց անունը՝ Պետրոս և Մարիա, այլուստ անծանոթ: Իր գրչեն ցարդ ծանոթ են իմ հովաքմանս N 2, Ս. Ղազարի N 88, Մատենադարանի N 7734 ձեռագիրներն ու Կ. Պոլսո սլաւո-րիարքարանի մեկ Ավետարանը:

Հետազայի

33ր Յիշեցէք ի Քրիստոս զվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զքրիս-տոսասէր և զհաւատարիմ տանուաւոր զխրաղ Աւետիսն և ծնողս իւր՝ զՊետրոսն և զԴավաթն, և զկողակիցն իւր՝ Գուրգանէն, և զորդին՝ զՍաֆարն, և զեղ-բարն՝ զընաչատուրն... Եւ արդ, զնեցի զսուրբ Աւետարանս ի գերութենէն Բաղեշոյ, զի Կարմիր Կղակն զ[ե]րեցոյց և թալանեց, և քուրթն իւր թալանեց և սպանեց ի մեծ թվին ԶԿԲ (1513)...

34ա Փառք... զրեցի զյիշատակարանս յաստուածաբնակ սուրբ ուխտս որ [կ]ոչի Սուրբ Վարդան, ի հայրապետութեան տեառն Զաֆարիայի, ի թուա-կանիս հայոց ԹՃԵ (1456): Արդ... ստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զհաւատարիմ Սաղաթէլ քահանայն և զԳրիգորն, զկողակիցն իւր՝ զԴաւաթն, և զորդին՝ զբազմայշարշար Ստեփանոս զվանաց տնտերէսն, և զուր կողակիցն՝ զԲաղ-դաղ խաթուն, զքուրն՝ Մարգարիտն, և Մելիսէր՝ որդին տնտեսին, և զուստրն՝ Եղիսայրեղն, և զամենայն արեան մերձաւորս... (հիշատակությանս գրիչը ինքզինք շանվաներ):

40ր Թվականիս ՊԻԳ (1374) կազմեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարուեստ կազմողի Կարապետ...

Ես Սաղաթէլ երէց, որ զնեցի սուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց՝ յի-շատակ ինձ և ծնողաց իմոց՝ Գրիգոր քահանային և մարն իմ՝ Զոչ Թիկին... (հիշատակարանը կը շարունակվի հանգավոր):

22*

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

(1568 p.)

Թերթ՝ 357: Մեծ. $3 \frac{1}{4} \times 5 \frac{1}{4} \times 2 \frac{3}{4}$ ($2 \frac{1}{4} \times 4$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ մանր, ոչ ընտիր բոլորգիր, խազագրչալ, միասյուն: Տող՝ 22: Մանր.՝ «Յովակիմ և Աննա» բոլորէջյան մանրանկար մը, սկզբնական, կիսախորան և լուսանցազարդ՝ սկզբնական և վերանորոգողն: Պաճ.՝ մազաղաթ, երկաթա-գիր, սկիզբը՝ երկսյուն թերթի մեկ սյունին յոթ տողեր երկուքի ծալված, վերջն ալ՝ մեկ ու կես սյունի յոթ տողեր երկուքի ծալված, մասն Ավետարանի: Կազմ՝ ծակոտկեն, ճնշազարդ շազանակազույն կաշեպատ տախտակ, թերթապահ կազմամասը պոկված կորսված, կոնակի վերի և Ա. կողքին վարի մասի կաշին պոկված, ներսեն մետաքսյա կարմիր լաթով պատված. ապահովաբար սկզբը-նական կազմը չէ, այլ՝ Ժէ դարեն: Հան.՝ բավարար, սակայն գործածութենե-

* N 21 ձեռագրի նկարագրությունը հեղինակի կողմից բաց է թողնված. ԽՄՔ.:

աղտոտված, եզրահատման հետեանքով լուսանցազարդերը վնասված, վերանորոգման ժամանակ պակասող մասերն ամբողջացված: Պար.՝ Շարակնոց: Ման.՝ Գնած եմ 1954-ին Կ. Պոլիս, հրեա հնավաճառե մը:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

349բ Փառք... Մարտի[ր]ուս միայն անուամբ սարկաւազիս հասանելի ի յուարտ սուրբ երգարանիս, ի թվին Ռժէ (1568), յունիս ԻԸ (28), ի քաղաքն Սերաստիայ, բնդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնին և Սուրբ Լուսաւորչին, և սրբոց Քառասուն վկային... (Գրչեն հիշատակություն նաև՝ 295բ, 345բ, 352ա):

Ման. Մարտիրոս սարկավազ գրչեն ինծի ծանոթ են. Ճաշոց՝ 1555-են, Ոսկեփորիկ՝ 1571-են, Ավետարան՝ 1576-են, Ոսկեփորիկ՝ 1583-են և Աւետարան՝ 1593-են:

Հետագայի

355ա (Բոլորգիր) Դարձեալ... զվերջին ստացող Շարակնոցիս զՄուրաան և կողակիցն՝ Ճանփաշան, և զորդին՝ զՊարոնն, և զՏէր Պարոնն. որ գնեցին զգիրքս և դրին յիշատակ... եւ զմիւս եղբայրն, որ [առ] Աստուած գնաց՝ զՎարդանն, Աստուած ողորմի. և յ[իշ]եցէք զԱպիրշումն և զԳոհարն, և Մանուկն...

Չա (Լատիններեն) «Շարական և երգ եկեղեցական, հայերէն»: (Ներքեր շեղագրով) Յիշատակ է ի Սուրբ Հոգի եկեղեցոյ Ամսղերտամու ջնչին ծառայէ Ստեփան Գաբրիէլեանէ. հոգևոյլ առաջին. թվին... (Թվականը ջնջված և մատիտով գրված՝ «1620», սակայն Գաբրիէլյանի սույն հիշատակագրությունը հավանաբար ժԸ դարեն վաղ չէ):

23

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

(ԺԳՊ.)

Թերթ՝ 305: Մեծ.՝ $3 \frac{7}{8} \times 5 \frac{1}{4} \times 2 \frac{1}{2}$ ($2 \frac{1}{2} \times 4$): Նյութ՝ բնտիր մագաղաթ (1—230), տեղական թուղթ (231—240), տեղական տարբեր թուղթ (241—305): Գիր՝ միասյուն, վարժ և գեղեցիկ բոլորգիր, ձայնագրյալ (1—230), տարբեր ոչ նուրբ բոլորգիր (231—240), տարբեր և բնտիր բոլորգիր, ձայնագրյալ (241—305): Տող՝ 23: Մանր.՝ լուսանցազարդ և զարդագիր, սովորական, մարած: Պահ.՝ երկաթագիր մագաղաթի պատառիկ մը սկիզբը և պատառիկ մը վերջը, անհայտ պարունակությամբ: Կազմ՝ դրոշմազարդ կաշեպատ տախտակ, թերթապահ մասը, ճարմանդներն ու կաշեփոկերը պոկված կորսված, կոնակը վերեն ու վարեն վնասված: Հան.՝ սկզբնաթերթը կիսով պատռված, վարի անկյունը մաշած, վերջեն պակասա-

վոր: Պար.՝ Շարակնոց: Ման. գնած էմ հինգ ուրիշ ձեռագիրներու հետ 1930-ին Փարիզ, հնավաճառ Հակոբ Ինճյուճյանէ:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

60ա Զմեղաւոր ստուերս՝ զՅովանէս զրիշ, աղաչեմ...

Հետագայի

9ա (Բոլորգիր, հազիվ նշմարելի).... զնեցի զՇարակնոցս... ԶՃԼԱ (1482)...

249 (Բոլորգիր).... վերքստին նորոգել և կազմել ի մեծ թվականիս հայոց ՌԾԳ (1604) ձեռամբ մեղաւոր և անպիտան ծառայիւ Աստուծոյ Յակոբ սուտանուն արեղայիս...

24

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1315 p.)

Թերք՝ 177: Մեծ.՝ $12\frac{3}{4} \times 9 \times 1\frac{1}{2}$ ($6\frac{3}{4} \times 10$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ երկսյուն, անկանոն խոշոր բոլորգիր: Տող՝ 23 (նորոգյալ մասերը՝ 25): Մանր.՝ Մարկոսի կիսախորանը «Ա» զարդագրով և լուսանցազարդով՝ դունագեղ, ոսկեգիծ, արժեքավոր (սկզբնական), Հովհաննու կիսախորանը՝ լուսանցազարդով և զարդագրով (վերանորոգող): Ուրիշ ոչ մեկ ծաղկում: Կազմ՝ ինծի հասած անկազմ. այժմ՝ անդրոշմ կաշեպատ խավաքարտ: Հան. ինծի հասած վատ վիճակի մեջ, այժմ բավարար. սկզբեն և մեջեն պակաս թերթեր՝ նորոգողներն ամբողջացյալ: Պար.՝ Զորս Ավետարաններ: Ման. գնված 1947-ին Կ. Պոլիս, հնավաճառ Եղվարդ Ալյանաբե:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

77բ ԶԱտեփանոս գրող սուրբ Աւետարանիս յիշեսչիք, և Տէր ձեզ և մեզ ողորմեսցի. ամէն (նման՝ թերթ 137ա):

176ա Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թու[ին հ]ա[յոց] ԶԿԴ (1315), ի մայրաքաղաքս Մելիտենի, ի հայրապետութեան Կոստանդեա, ի թագաւորութեան Աւշնի, ընդ հովանեաւ [Սուրբ Աստուած]ածնի, ձեռամբ մեղաւոր... (թափված) և աստուածաշէն քաղաքս Մելիտենի.... (փճացած) սուսերի մաշեցին. մնացեալքս գերի վարեցին... ականջաց մերոց լսեցաք. ո՛ւ աշաց մերոց, որ տեսաք զաւերումն քաղաքիս:

Արդ... մեղաց թողութիւն խնդրեցէք Ատեփանոս գծողիս՝ փոխեցեալն ի Քրիստոս, և աստուածասէր քահանային, և տուր ընդ նմին և զՎահրամ սուտանուն քահանայ, որ զպակասութիւն ելից և կազմեաց...

Հետագայի

36ա (Մանրագիր) Յայսմ դառն ժամանակիս, որում իսառ (էսա) Միլիֆ Յումարաց Յաշէի Քամուրն զմայրաքաղաքն զհայոց Սիս և տարաւ զկաթ[ո-դիկոսն], զթագ[աւորն], զպատրիարկն և այլ բազում իշխանք ի Հալապ, ի Բվ[ին] ՊԻԴ (1375), յապրիլ Ի (20):

36բ (Տարբեր գրչե) Զվերջին կազմողս և զծաղկողս և գրողս սորա... զՍիմեոն դպիրս, և զհոգևոր հայրն իմ՝ զԱռիստակէս վարդապետն... և զնէր-սէս երեցն և զեղբայրն՝ զԱսլի պարոնն, որ գնեց զսա...

Յիշեցէք ի Քրիստոս զպարոն Առաքելն, և զպարոն Խնդրածն, և զպարոն Վարէգոյնն, և զպարոն Կասօն, և զպարոն Յոհանն, զպարոն Կիրակոսն, և զկանայսն՝ զՄարքայն, և զՄինայն. և զՇամամ խաթունն... Գրեցաւ զիրս ի Բվին հայոց ՊԶԱ (1422), մարտի Իէ (27)...

(Այլ ձեռքով ավելացված) Պարոն Յակոբն և զՄարքայ խաթունն, և Յոհաննէս երեց յիշեցէք...

137բ (Անկանոն բոլորգրով) Աստուած ողորմի Տէր Սա[ր]գսին և իւր հաւրողբար մեղսեսի նորոքէս... որ ազատեալ Աւետար[անս] ի անաւրինաց ձեռաց...

25

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(ԺԱ Պ.)

Թերթ՝ 93: Մեծ.՝ 10×13 ($7\frac{1}{2} \times 10$): Նյութ՝ դեղնած հաստ մագաղաթ: Գիր՝ երկսյուն, խոշոր երկաթագիր: Տող՝ 19—21: Մանր.՝ ձեռագրիս իմ բաժինն ունի միայն լուսանցազարդ՝ մանիշակագույն և բաց-վարդագույն շորս վարդյակներով զարդարուն բոլորակներ: Կազմ՝ գրոշմված խաչազարդով, կլորագլուխ զարդագամերու միաշար խորանի, խաչի և այլ ձևավորումներով մուգ-շագանակագույն կաշեպատ տախտակ, հավանաբար ԺԵ դարին: Հան.՝ վերակազմութեան ատեն եղբահասակված և լուսանցքները նեղցած, Մարկոսի և Ղուկասի, բոլորէջյան շորս ավետարանիչներուն մանրանկարները, ինչպես և խորանազարդերը պոկված և վաճառված Վաշինգտոնի Սմիթսոնյան հաստատութեան Ֆրիեր Արթ Գալերիի, ուր այժմ ցուցադրված կը պահվին: Պար.՝ Զորս Ավետարաններ. իմ բաժինը՝ Մատթեոս և Հովհաննես: Ծան.՝ Զեռագիրս 1896-ին, հայկական ջարդերեն վերջ, ուրիշ ձեռագիրներու հետ Պետրոս արքեպիսկոպոսի կողմն դպրոցաշինութեան նպատակով կը վաճառվի Փարիզ, հնավաճառ Ինճյուճյան եղբայրներու: 1936-ին արդեն կը գտնվեր Նյու-Յորք հնավաճառ Գրիգոր Մինասյանի քով, որ մասամբ ծախեր էր Ֆրիեր Արթ Գալերիի: Իմ բաժինը գնված է Մինասյանի ժառանգներեն:

26

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1307 p.)

Թերթ՝ 238: Մեծ.՝ $8\frac{1}{2} \times 11\frac{1}{2} \times 3$ ($6\frac{1}{4} \times 8\frac{3}{4}$): Նյութ՝ տեղական հաստ Բուղթ, դեղնորակ, անփայլ: Գիր՝ երկսյուն, բոլորգիր: Տող՝ 23: Մանր.՝ կիսա-

խորան, լուսանցազարդ և զարդագիր, բուսածե և շահեկան. ծաղկող՝ Մխիթար վրդ. Սասնեցի կամ Կրմանեցի: Պահ.՝ սկիզբը և վերջը՝ մեկական թերթ երկաթագիր մագաղաթ, մասն նոր կտակարանի: Կազմ՝ գրոշմագարդ կաշեպատ տախտակ, Ա. փեղկին վրա. վատորակ արծաթյա խաշ մը՝ հայերեն անիմաստ գրերով: Ներսեն աստառված է հովազներով և փասյաններով զարդարուն տպածո գեղեցիկ լաթով: Կազմը վերանորոգել տված եմ իր հին կաշվով, սակայն կոնակի կաշին նորոգված է: Հան.՝ լավ և կատարյալ: Պար.՝ Չորս Ավետարաններ: Ծան. Գնած եմ ուրիշ ձեռագիրներու հետ Նյու-Յորքի Կոլումբիա համալսարանի դասախոս պրոֆ. Ռիֆսդահլի աչրին: Ձեռագիրս իր նկարագարդումներով ներկայացուցած եմ «Հասկ» պարբերականի մեջ (1949, էջ 231—235): Այն Վասպուրականի № 82 գրչագիրն է՝ նկարագրված Ե. Լալայանի կողմն (տե՛ս «Յուզակ ձեռագրաց Վասպուրականի», Թիֆլիս, 1915):

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

68ա Ես Մխ[իթար] պիտականուն վարդապետ՝ գրեցի զսուրբ Աւետարանս իմով ձեռամբ, և վաճառեցի զսայ ընդ աշխատանաց իմոց Ստեփաննոս քահանայի՝ յիշատակ նորին և ծնադաց իւրոց, և բարեխաւս առ որդին միածին: Ա[յ]լ յլում խաւսը և կամ դատաստան ընդ նմա ոչ գոյ բնաւ:

238ր Յանկ ելեալ կատարեցաւ աստուածախաւս և սուրբ Աւետարանս... հայկազեան տոհմիս տումարի 252-երորդի (1307) յանապատիս Մեծովիա վանք առձայնելոյ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնիս, յառաջնորդութիւն սրբազան և պատուական հայրապետիս տեառն Սարգսի, ձեռամբ անարժան և պիտականուն Մխիթար վարդապետի, ի ստացումն մերոյ հարազատի՝ ումեմն Աւետիս քահանայի և կուսակրան արեղայի...

Ծան. Մխիթար վրդ. Սասնեցիէ ծանոթ են գրչագիրներ 1305-են (կը գտնվեր Մշո Առաքելոց վանքը. այժմ անհայտ), 1308-են՝ Նարեկ, 1313-են և 1318-են՝ Ավետարաններ (այժմ կորսված) և Մատենադարանի № 952 ժողովածուն՝ 1321-են:

Երկրորդ ստացողի

110ր Ես Ստեփաննոս քահանայ... ստացա զսուրբ Աւետարանս... և ծնողաց իմոց՝ Ղազարայ հաւր իմոյ և մայր իմոյ... (տեղը պարսպ) և եղբարց իմոց՝ Թորոսի և Պարոնշայի:

Թերթ՝ 178: Մեծ.՝ $57/8 \times 8 \times 1 \frac{3}{4}$ ($4 \frac{1}{4} \times 6 \frac{1}{4}$): Նյութ՝ եվրոպական ջրանիշյալ թուղթ: Գիր՝ Կանոնգիրը երկսյուն բոլորգիր, մնացյալը՝ բոլորգիր և նոտրգիր. հավանաբար նոտրգիր թերթերը վերանորոգողի ամբողջացում են:

Տող՝ 24: Կազմ՝ ինծի հասած անկազմ. այժմ վերակազմված կաշեպատ խա-
վաքարտով: Հան.՝ խոնավություն տեսած, սկզբին և վերջին պակասավոր.
Կանոնգրքի մասը բավարար, իսկ Սոկրատի մասին պրակներուն ոմանց ստո-
րին մասը գրչության հետ պատռված կորսված: Պար.՝ Կանոնգիրք և Պատ-
մութիւն Սոկրատայ: Ման. Սիրելի մայրս 1921-ին ութ ուրիշ ձեռագիրներու
հետ Կ. Պոլսեն է ուղարկած ինծի:

28

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1230 p.)

Թերթ՝ 199: Մեծ.՝ $6\frac{1}{2} \times 10 \times 2$ ($4\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{4}$): Նյութ՝ տեղական հաստ
թուղթ, ժամանակե թուխացած: Գիր՝ երկսյուն, բոլորգիր: Տող՝ 19: Մանր.՝
կիսախորան և լուսանցազարդ, հնադրոշմ և կարմրագիծ: Կազմ՝ ինծի հասած
միայն Ա կողքով, այժմ խնամքով վերակազմված: Հան.՝ սկզբին և վերջին
պակասավոր, Հովհաննու Ավետարանեն պրակ մը մնացած, այն ալ խոնավու-
թենն արատավոր, քիչ ինչ գունաթափ, վերակազմութենն հետո բավարար:
Պար.՝ Չորս Ավետարաններ, համարաբրառյալ: Մանր. Գնած եմ 1946-ին
Հալեպ:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

129 Քունն խիստ կու շարշարէ և աւերէ:

148 Զբաղմամեղս գՅո[վ]հ[աննէս] յիշեսցիք: Յայսմ ամի մեծ ահ կա
Խորոզմշահին յամենայն արարածս, զի այժմ առ զԽաթ և զամենայն սրով
մաշեաց զգաւառն: Այժմ աւելի են գերիքն յաշխարհի, քան զազատքն, և նա
փքա իբրեւ զվիշապ և գոչէ իբրեւ զառիւծ: Եւ սուլտանն Հոռոմոց աշխարհա-
խումբ ժողովով բնդդէմ նորա, և ամենայն սիրտ բեկեալ և զարհասն առաջի
ունի: Երանի որ ոչ է ի ժամս յայս:

180 Յուլիս ամսոյ Թ (9), յաւուր երեքշաբթի՝ պահոցն Այլակերպու-
թեանն, ընդ 2 (6) ժամն և ընդ Թ (9)-ի մէջ շարժ եղև լաւ Փառք Աստուծոյ:

382 Ի թու[ին] հայոց ՈՀԹ (1230), յամիս աւգոստոս ԻԵ (25) արն, յա-
ւուր կիրակէի եկն առ մեզ Սարգիս հայրն և երեք մեզ վատ զրոյց, որ եկեալ
Առն քաղաւորին թագուհի ի Կիպռաւա ի Սելեկիա, որ տեսնայր զիր
դուստրն, որ էր Հերում քաղաւորին թագուհի, և տարան զթագուհին ի Սելե-
կիա, և անդ ետես զմայրն իւր, և խաբեց զթագաւորին հայրն զպարոն Կոս-
տանդին, և մտաւ ի Սելեկիա, և մօտեց հետ իր մայրն, և զպարոնն հանին
քաշնաւք բերդէն: Այս այսպէս գործեցաւ, և ենք յահի և յերկեղի. այլ յառաջ-
կայն Աստուծոյ է գիտելի: Եւ Հոռոմոց սուլտանն և Մելէք յեալին երեք որդի
բազում զարաւք, և Խորազմշահն բազում խուժադուժ ամբոխի դէմ իրերաց
են գումարեալ, որ պատերազմին. այլ զոր լինելոց է՝ Աստուծոյ է գիտելի,
այլ արածքս ամենայն են ի վտանգի:

Հետազայի

148 (կուսանցքին, անկանոն գրչությամբ և մասամբ եզրահատեալ, շահեկան ներկարարական պայմանագրութիւն) [3]անուն հաւ[ւ]ր և որդոյ [և] սուրբ հոգոյ: Ես Թորո[u] ներկարար[ս] Կրակոյս, որ գրեալ էմ, զե[ր]էց նուշիրի կինն Ազա[տ], որ ներկէ [զ]իւր տունն՝ զինչ որ պիտի, ...ս շեմ առեալ. ու այլ ով լինի ու [ա]ռնու, նա ինք[ն] զ]իմէ ու Քրիստոս ու Աստուծոյ. [ի]մն ձեռաց զիր, Թորոս:

(Նուշնի ներքեում, նոտրաձե գրով, գունաթափ և հազիվ նշմարելի) Ես Յովանես ներկարարս վկայ էմ, թող... (անընթեռնելի) Նշիրուն ներկն զհին... (անընթեռնելի), մասն Յուզայի և այլ խաչահան[ուաց]... (անընթեռնելի):

29

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1292 p.)

Թերք՝ 274: Մեծ՝ $9 \frac{1}{2} \times 12 \frac{3}{4} \times 3 (6 \times 8 \frac{3}{4})$: Նյութ՝ տեղական հաստ թուղթ: Գիր՝ երկայուն, կանոնավոր բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանր՝ կիսախորան և լուսանցազարդ, կարմրագիծ, հնադրոշմ, ճաշակավոր: Պան.՝ մեկական թերթ սկիզբը և վերջը անգիր հաստ մազադաթ: Կազմ՝ խաչաձև դրոշմյալ հյուսկենագիծ կաշեպատ տախտակ, թերթապահ մասով և երկրաչափական գծաձևերով գունատիպ բամբակյա կազմաստառով. Ա կողքին, խաչադրոշմին մեջտեղը, հավասարաթև արծաթյա խաչ, որուն կենտրոնը այժմ պարապ գոհարակալ, ավելի ներքև՝ հավասարաթև ուրիշ խաչ մը: Հան.՝ բավարար, սակայն վարի արտաքին անկյունները թերթաշրջումն փչացած, որոնցմե առավել վատերը տոկուն թղթիկներով այժմ վերանորոգված: Վերակազմության ժամանակ սկիզբեն և վերջեն ավելցված են երկուական թերթ բարակ և ոչ ողորկ թուղթ: Կազմափակիչ երեք փոկերը ընկած: Պար.՝ Չորս Ավետարաններ, համաբարբառյալ:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

269ա ...եւ ես յոգնամեղ [և] փցունս ի գրչաց Սիմ[է]ոն նուաստ քահանա... կատարեցի... ի թուականիս հայոց ՉԽԱ (1292), ի հայրապետութեան տեառն Ստեփանոսի, և ի թագաւորութեան Հեթմոյ, ի մայրաքաղաքս Արեւել, ընդ հովանեաւ Սրբոյն Գէորգեայ և մար լուսոյ Աստուածածնի...

Ծանոթ. Սիմեոն քհ. բազմադրյուն գրիչ եղած է. իրմե բացի սույն ձեռագրե, ծանոթ են ևս 5 Ավետարան՝ 1286-են (Լալայան, Յուզակ, № 58): 1297-են (Անդ, № 65), 1304-են (Անդ, № 78), 1305-են (Մատենադարան, №№ 2744, 4189):

Հետագայի

270բ (Միասյուն, բոլորգիր) Զվերջին ստացաւ սուրբ տառիս՝ Գարալիէլ (Գաբրիէլ) վարդապետին և եղբար նորին՝ Աւետիսին, կողակցուն՝ Թովային, դստեր՝ Սիմին, Նուպարին, ծնաւդաց՝ Տէր Վարդանին, կողակցուն՝ Զովային, եղիսին, Ալմաթին, Մէլֆօնին, Վալարին, Ասպատուրին, Յովանին, կողակցուն՝ Խազգուլին, Մինասին, կողակցուն՝ Մարգարտին: (Նույնը դարձյալ կրկնված, ապա)... Նստուր բզսա ի դուն Լմա Սուրբ Գէորգայ անապատին:

(Տարբեր բոլորգրով, երկսյուն) Զվերջին ստացաւ սուրբ տառիս՝ զԽա-նէսն և կողակիցն Շայհումին, և հարն՝ Կակոսին, կողակցուն՝ Վաթ խաթունին, և եղբարցն՝ Աղիշին, Մարտիրոսին, Աղիշի կող[ա]կցուն՝ Գաւգալին, Աբրա-նամին, Վազարին, և կողակցուն՝ Բահրոյին, և ըստացաւ Խանէսին և իւր որ-դոցն... (երկու տող բաց է թողնված) և դստերացն՝ Յամանին, Զույարին, Խանաղին, և հարեղբար որդոցն՝ Պետրոսին, Պաւղոսին, Տէր Վարդանին և կող[ա]կցոյն՝ Շամամին և որդոցն՝ Միւրաֆին, Զաֆարին, և փորր որդոյն՝ Տէր Վարդանին և կողակցուն՝ Գաւգալին...

(Կը շարունակվի նույն անուններուն կրկնութեամբ, ապա) Կազմեցաւ սուրբ Աւետարանս ի դուն Հոգոց վանից Սուրբ Աստուածածնին, ձեռամբ մե-ղաւոր Աւագ սարկաւազի...

30

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(ժ9 դ.)

Թերթ՝ 126: Մեծ՝ $10\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{4} \times 1$ ($5 \times 7\frac{1}{2}$): Նյութ՝ տեղական հաստ թուղթ: Գիր՝ երկսյուն, լավ բոլորգիր: Տող՝ 23: Մանր՝ խորաններ, լուսան-ցազարդեր և դարգազրեր, սովորական, բայց վարժ և շահեկան: Կազմ՝ ինծի հասած է անկազմ. այժմ կազմված շիկափոկեպատ խավաքարտով: Հան՝ սկզբն և վերջն պակասավոր, տեղ-տեղ ստորին լուսանցքներուն ցեց դի-պած: Պար՝ Զորս Ավետարաններ: Ման՝ Գնված 1947-ին Կ. Պոլիս, գրավա-ճառ Զարդարյան:

31

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Մ Ա Տ Թ Է Ո Ս Ի

(ժէ դ.)

Թերթ՝ 72: Մեծ՝ $6 \times 8\frac{1}{4} \times \frac{3}{4}$ ($3\frac{1}{2} \times 5$): Նյութ՝ տեղական բնափր թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր, երկսյուն, շրջանակված՝ ոսկի, կարմիր և կապույտ: Տող՝ 24: Մանր՝ կիսախորան, լուսանցազարդեր և դարգազրեր, գունազեղ և ոսկի, տեղ-տեղ ամբողջացված, իսկ տեղ-տեղ՝ ոչ: Կազմ՝ ինծի հասած անկազմ, 1956-ին վերակազմված կաշեպատ խավաքարտով: Հան՝ այժմ բավարար. թերթ 61-ը տարբեր գրչութեամբ՝ հարմարեցված գրչագրին: Պար՝ Աւետարան

ըստ Մատթեոսի: Մանր. Գնված 1947-ին Կ. Պոլիս, գրավաճառ Զարդարյանի:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

71ա (Սկզբից թերի) ...[զԴալ]իքն և զԱստուածատուրն, և զքրեւրքն իւր՝ զՄանուշակն և զՄարիամն...

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս-զստացող աստուածախաւս տառիս՝ զԱւետիքն...

Դարձեալ... զտառապեալ, մեղաւք լցեալ, անպիտան գրչիս՝ Պետրոս երէցս Զուղայեցիս...

Հետագայի

71բ Դարձեալ յիշեցէք ըստացող սուրբ Աւետարանիս՝ ըզխօճայ Հայրապետին, զՀայրն՝ Փիւրնադարն, և զմայրն իւր՝ Խիալն, և կնոջն իւր՝ Աղասուրանն, և եղբարց՝ Սաֆարն և Հախնազարն, Շահանդուխտն յիշեցէք ի Քրիստոս: Եւ բնծայեաց Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցոյն: Գրեցաւ թվին ՌՃ և Ժէ (1668), ի մայիս ԺԸ (18), ամէն:

32

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1477 p.)

Թերք՝ 273: ՄԵԺ.՝ $7 \times 10 \times 2$ ($4^{3/4} \times 7^{3/4}$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ երկսյուն, լավ բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանր.՝ բոլորէջյան մանրանկարներ, կիսախորաններ, լուսանցազարդեր և զարդագրեր: Նախապես ունեցած է և համարարբառ կանոններով խորաններ, որոնք, բոլորէջյան մանրանկարներուն հետ միասին, անջատված են վերջին ստացողեն և զատ-զատ վաճառված, որմե ինքս գնեցի մնացյալ մասը: Այժմ կմնան բոլորէջյան մանրանկարները և Մարկոսի, Ղուկասի, Հովհաննու կիսախորանները—ընտիր գործ մանրանկարիչ Ստեփանոս եպս. Առնշեցիի (տե՛ս իր մասին իմ աշխատությունը՝ «Հասկ», 1951, էջ 235—240 և 1952, էջ 15—17, վեց նկարներով: Իրմե մեզ հայտնի են. էջմիածնի նոր հավաքման Ավետարանը՝ 1477-են, նոր Զուղայի № 335 Շարակնոցը՝ 1476-են, Սաղեմի հավաքման № 1657 Շարակնոցը՝ 1485-են, Մատենադարանի հավաքման № 1071 Մաշտոցը՝ 1494-են, № 4266 Ավետարանը՝ 1496-են, և № 6352 Ավետարանը՝ 1497-են): Կազմ՝ ինծի հասած անկազմ. այժմ կազմված շագանակագույն կաշեպատ տախտակով: Վերակազմության ժամանակ 12 պարսպ թուղթ դրած եմ սկիզբը, այն հույսով, որ օր մը պակասող համարարբառ կանոնները, մանրանկարներն ու Մատթեոսի կիսախորանը վերստին կարելի կըլլա ձեռագրին միացնել: Ինձմե առաջ վերակազմողը թերթեղերները ծաղկած է զունով և վերին մասի կոնակին քով թողած վեց տողանոց խաշոր նոսրգրով հիշատակագրություն մը, որմե

կկարդացվի միայն՝ «Սբ. Աւետարանս»։ Հան.՝ Այժմ բավարար, սակայն սկիզբը և վերջը կպակսի։ Պար.՝ Չորս Աւետարաններ։ Մանր. Գնած ևմ նյութորք գորգավաճառ Հակոբ Պարոնյանն՝ ուրիշ ձեռագրաց հետ։

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

96ա ...Ողորմեա ստացողի սուրբ Աւետարանիս՝ Շմառն բարեմիտ կրաւնաւորի...

143ա Համբարձմանն կարդա զսայ, և զանարժան գծողս՝ զՎերանէս, յիշեա։

Մաղկողի

98բ (Մարկոսի մանրանկարին մեջ՝ գրակալ ձկան գլխուն տակ) Մաղկող սորա զՍտեփանոս եպիսկոպոս յիշեցէք ի Տէր։

98բ (Ստորին լուսանցքին) Ով եղբայրք, աղաչեմ զձեզ, որ անմեղադիր լինեք ծաղկիս, զի ժամանակս դառն էր, և ամենայն սէր ցամաքեալ էր, և ամենայն ինչ նուազեալ էր, և պարոնութիւն էր պղտորեալ, և ամենայն աշխարհս խախտեալ կային տարակուսեալ։ Եւ թուականն էր ԶԻԶ (1477)։

204բ (Հովհաննու մանրանկարին ստորին լուսանցքին) ...Մաղկող սորա՝ Ստեփանոս եպիսկոպոս Յաղմընցի յիշեցէք ի Քրիստոս...

33

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1597 թ.)

Թերք՝ 307։ Մեծ.՝ $9 \frac{3}{4} \times 7 \frac{1}{2} \times 3 (5 \times 6 \frac{1}{2})$ ։ Նյութ՝ տեղական թուղթ։ Գիր՝ երկսյուն, բոլորգիր։ Տող՝ 22։ Մանր.՝ նկարներ, խորաններ, լուսանցազարդեր և զարդագրեր, առատ։ Կազմ՝ խաչադրոշմ շաղանակազույն կաշեպատ տախտակ, ներսեն տպածո լաթով աստառված։ Հան.՝ բավարար, տեղ-տեղ ցեցակերության փոքրիկ անցքեր։ Հիմար ձեռք մը մանրանկարներուն բոլոր դեմքերը սև մելանով շրջագծած, բան մը, որ մեր ձեռագրաց մեջ երբեմն կը տեսնանք։ Տնօրինական նկարներուն և խորաններուն ոմանք իրար փակված և բաժանման ատեն ներկը պոկված։ Կազմին ստորին աջ անկյունը քիչ ինչ կոտրած և տախտակին հետ կաշին ալ կոտրված. կոնակը վերեն ու վարեն վնասված, Բ փեղկին արանքը ճաթած։ Պար.՝ Չորս Ավետարաններ։ Ման.՝ Գնված նյութորք Հակոբ Պարոնյանն՝ ուրիշ ձեռագրաց հետ։

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

27ա Գրեցաւ, նկարեցաւ և կազմեցաւ ձեռամբ Զաքարի Աւանց[տ]յ, ի Ռ և ի ԽԶ (1597) թվին, յիշատակ պարոն Շաղաաթին։ (Նման հիշատակություններ կան և ուրիշ թերթերու վրա)։

160ա Զստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զպարոն Շաղաւարն և զծնաւդրն իւր՝ զԱղիսշիբէկն և զԳարանէն, և զկողակիցն իւր՝ զԴաստագուլ յիշեցէք և Աստուած ողորմի ասացէք և ինձ մեղաւարտ զըծողիս Զաւարի Աւանցոյ և իմ ծնաւդացն՝ Տէր Յովաննիսին և Ուլուխաթունին: (Կան նաև Զաքարա Ավանցու բեւեռած և ծածկագրութիւնները):

302բ Փառք... (Երկար, հանգաւորյալ, որուն վերջը) Եւ գրեցաւ սա ի թվաբերութեանս հայոց Ռ և ԽԶ (1597) ամին, ի յերկիրս Վասպուրականի, ի գեաւդայրադարս որ կոչի Աւանց, ընդ հովանեաւ Սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին և Սուրբ Յովնաննէս Մկրտչին, ի հայրապետութեան տեառն Մելիսէք կաթողիկոսի, և մերոյ աթոռակալի սուրբ ուխտիս Վարագա՝ Ստեփաննոս փիլիսոփայ արքեպիսկոպոսի, և թագաւորութեան Խոնդրարին, որ պատերազմէր ընդ Ֆոանգ ազգին, և տեղապահութեան Վանայ Մուգտաֆայ փաշին, որ է յոյժ խաղաղչարար... (ստացողը և հիշատակված ազգականները հիշելի վերջ) Եղբար Սարգրսին և կողակցին՝ Թուրանտին, և որդոցն՝ Ղարիպչանին, Ամիրջանին, Միրիչանին, Ախիչանին և Դիլաֆին, դստերացն՝ Շաղգադին և Խէրիաթունին, Ղարիպչանին և կողակցին՝ Գուլադին, և որդոցն՝ Սուլքանխոջին և Յովաննիսին, և դստերն՝ Վարդխաթունին, Ղարիպչանի եղբորն՝ Ախիչանին և կողակցին՝ Մարգարտին և որդոցն՝ Սարգսին և Խղարին, Ղարիպչանի միւս եղբարն՝ Դիլաֆին, և փոխոցելոցն առ Քրիստոս՝ Միրիչանին և Ամիրջանին, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք և Աստուած ողորմի ասացէք պարոն Շաղաւարին, և դստերացն՝ Թուրանդին, և կողակցին՝ Զիրաֆին, միւս դստեր՝ Հոփսիմին, և կողակցին՝ Աւետիսին, և միւս դստերն՝ Յամանին և կողակցին՝ Խաչատուրին, և միւս դստերն՝ Նսէֆին և կողակցին՝ պարոն Գորգին, և միւս դստերն՝ Մրւարին և կողակցին՝ Ղազարին, և միւս դստերացն՝ Երարին, և Շայումին, և փոխեցելոյն առ Քրիստոս՝ Բէկուն, և Շաղաւարի եղբոր՝ Մուրադին, և Մուրադի որդոցն՝ Աղջիբէկին, Ընկիբէկին, Ամիրբէկին, և Իսիրբէկին, Արայբէկին, Թումայբէկին, Յակոբին, և Աստուածատուրին, և դստ[և]րացն՝ Գարիանին և Թուր[և]նդին: Դարձեալ յիշեցէք և Աստուած ողորմի ասացէք ընդ Շաղաւարին, և հոգեւոր հօր՝ Տէր Մխիթարին, և հոգեւոր մար՝ Զանփաշին, և Տէր Մխիթարի եղբարցն՝ Մուրադին և պարոն Գորգին, և Մուրադի որդոցն՝ Աղաշանին, Կարապետին և Խերապետին, և պարոն Գորգի որդոցն՝ Միրիչանին, Տէր Մրխիթարին, և Մխլամին, և Ղրշոնց ամենայն...

Դարձեալ յիշեցէք զառաջի յիշեցեալսն զաստուածասէր տանուտէր զպարոն Շաղաւարն, որ ետ այլ բաժին Գ (3) ոսկի, և պղինձ մի խարիսի հացխանով, շուրջառ մի անդերձով, Ոսկիփոր մի, Մաշտոց մի, և զսուրբ Աւետարանս՝ յիշատակ բարի հոգոյ իւրոյ և ծնաւդաց իւրոց...

Եւ արդ, ես յամենայնի թըշառականս և անարժանս, զծողս, նըկարողս և և կազմողս սուրբ Աւետարանիս, զսուտ անուն Զաւարա Աւանցիս... և զծնաւդսն իմ՝ զՏէր Յովնաննէս քահանային, որ անմայր պահեաց զիս և զմայրն իմ՝ զՈւլուխաթուն, և զկենակիցն իմ՝ զՄահմուդխաթուն, և զդեռաբոյս որդին իմ՝ զԿարապետն և զդուստրն իմ՝ զԱման, և զեղբարն իմ՝ զԱղջիբէկն, և զկողակիցն՝ զՆուրաւն, որ յայսմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս, որ բազ[ո]ւմ անկամ արտասուօք գրէի զսուրբ Աւետարանս, և հօրեղբայրն իմ՝ զԽղարն, և զաշակերտրն իմ՝ զՏէր Մարտիրոսն և զԿիրակոս սարկօագն, որ աշխատեցան ի կոկել թղթիս: Յիշեցէք և զբոյրն իմ՝ զՆուրաւն, որ ի նորա

տուն գրեցի զսուրբ Աւետարանս, և զհոգևոր մայրն իմ՝ զԲնախաշէն, որ բազում երախտիք ունի ի վերայ ինձ...

Դարձեալ յիշեցէք... զՏէր Գրիգոր փիլիսոփայն, որ մականունն Ղաւաղրգենց կոչի, որ եղև միջնորդ սուրբ Աւետարանիս...

Ման. Գրիշ նկարող, ծաղկող և կազմող Զաքար Ավանցի մեծահամբաւ վաստակավոր մըն է, որուն մասին գրելու փորձ մը ըրած է Մեսրոպ եպս. 1921—1922-ին՝ իր «Զաքարա նկարչի ձեռագիրը» հոգւածով («Բանբեր Հայաստանի գիտական ինստիտուտի») շատ անբավարար նյութերով, քանի որ իրեն միայն երկու ձեռագիր ծանոթ է և երրորդի մը համար միայն ակնարկութիւն կրնն:

Զաքարիա Ավանցիի բազմաթիւ ձեռագիրներ հասած են մեր օրերը, որոնցմէ ինծի ծանոթ են.

- ա. Ավետարան, 1577 թ. (Լալայան, Յուցակ, № 287)
- բ. Ավետարան, 1594 թ. (Մատենադարան, № 5507)
- գ. Ավետարան, 1595 թ. (Մատենադարան, № 6503)
- դ. Ավետարան, 1597 թ. (Քյուրտյան հավաքածու, № 33)
- զ. Ավետարան, 1599 թ. (Անհայտ)
- է. Հատակոտոր, 1599 թ. (Բրիտ. թնգ., № 98)
- ը. Մաշտոց, 1599 թ. (1 թերթ իմ հավաքման մէջ)
- թ. Ավետարան, 1599—1600 թ. (Մատենադարան, № 5794)
- ժ. Ավետարան, 1600 թ. (Մատենադարան, № 2804)
- ժա. Ավետարան, 1601 թ. (Մատենադարան, № 10220)
- ժբ. Ավետարան, 1603 թ. (Մատենադարան, № 4101)
- ժգ. Մաշտոց, 1608 թ. (Փարիզի Ազգ. թնգ., № 59)
- ժդ. Ավետարան, 1614 թ. (Անհայտ)
- ժե. Ավետարան, անթվ. (էջմիածնի նոր հավաքածու, № 47)

Զաքարիա այս ձեռագիրներուն մէջ կամ իր աշակերտներուն գործակցած է, կամ հին ձեռագրեր վերանորոգած, կամ լոկ ծաղկած ու կազմած, կամ միայնակ՝ գրած, մանրանկարած ու կազմած, ինչպես իմ այս № 33 ձեռագիրն է:

†

34

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1428 p.)

Թերթ՝ 344: Մեծ.՝ $5 \frac{1}{4} \times 6 \frac{1}{2}$ ($3 \frac{3}{4} \times 4 \frac{3}{4}$): Նյութ՝ տեղական փայլուն և դյուրաքեկ թուղթ: Գիր՝ երկայուն, բոլորգիր: Տող՝ 18: Մանր.՝ մանրանկար, խորան, լուսանցազարդ և զարդագիր: Մատթեոսի նկարը կը պակսի, մյուսները իրարու համանման, դունավոր, ծաղկունները հաջող: Կազմ՝ ինծի հասած կազմով, սակայն քայքայված. վերակազմել տված եմ՝ պահպանելով նախկին դրոշմազարդ կաշին ու մեղրագույն մետաքսյա կազմաստառը: Հան.՝ սկիզբը պակասավոր, վերջը խոնավութենէ փտած ու փշացած, տեղ-տեղ ցեցակեր, նախկին վերակազմութեանց ընթացքին եզրահատված մինչև լուսանցազարդերը: Պար.՝ Զորս Ավետարաններ: Ման.՝ Գնված գորգավաճառ Հակոբ Պա-

բոնյանն՝ ուրիշ ձեռագրաց հետ: Ձեռագիրս Ազուլյաց Սբ. Թովմայի վանուց
գրչագրերեն է՝ նկարագրված Մեսրոպ Վրդ. Մաքսուտյանն («Արարատ»,
1911, էջ 567, № 23) և Երվանդ Լալայանն («Գողթն», № 10):

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

342բ Փառք... (բավական տեղ թուղթը մոխրացած. կօգտվիմ Մեսրոպ
Մաքսուդյանն)... Յանգ ելեալ աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ յոգ-
նամեղ և փցուն գրչէ եղիայի, որ անուամբ կոչիմ արեղայ և ոչ գործով, աշ-
խարհաւ յԱղվանից, և տեղեալ Գիգակեցի-Հաւորուղեցի: Գրեցաւ սուրբ մա-
տեանս ի յանապատիս որ կոչի Ճգնաւորի Քար, ընդ հովանեալ Սուրբ Աս-
տուածածնիս, որ է մաւտ ի քաղաքս եղեգիս. ընկերակից մեր Տէր Սարգիս
կուսակրան և ճգնազգաց...

Դարձեալ աղաչեմ զձեզ զծնօղս իմ բստ մարմնոյ զհայրն իմ՝ զՄեսաւր և
զեղբայրն իմ՝ զՋէսաւր... զվարպետն իմ՝ զՏէր յԱբանաս... ի թվիս հայոց
ՊՂԷ (1428):

Հետագայի

1ա (Բոլորգրով) Շնորհոքն Քրիստոսի եւ յԱզուլեցի Խաթուն... եւ կո-
ղակցի... Գրիգորի և Սահակին. ստացա զսուրբ դանձս և եղի ի Սուրբ Սիոնս,
որ կոչի Սուրբ Յովաննէս՝ յիշատակ ինձ և որդոյն իմոյ Կարապետին և ծնո-
ղաց իմոց:

344ա (Անկանոն հին բոլորգրով, փշացած) Փառք... եւ Ընդստակէսս
զնեցի զԱւետարանս հալալ... Ալեքսան... Մարտիրոսն... ամուսին... Շի-
րազն...

344ա (Անվարժ նոսրգրով, փշացած)... եւ Տէր Վլաս վկայ եմ, Ոհանէս
արեղէս:

35

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1314 p.)

Թերթ՝ 22: Մեծ՝ 6×9 ($4\frac{1}{4} \times 7\frac{1}{8}$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝
երկսյուն, բոլորգիր: Տող՝ 20: Մանր՝ լուսանցազարդ և զարդագիր, բալա-
զույն, միագիծ, հնադրոշմ, սովորական: Պահ՝ վերջը երկուքի ծալված երկա-
թագիր Ավետարանի մը մագաղաթյա մեկ թերթը: Կազմ՝ կիսալաթ խավա-
քարտ: Հան՝ շատ անխնամ պահված Ավետարանի մը վերջին 22 թերթերն
են, հին թղթիկներով նորոգության ենթարկված, եզրահատումներն անկաճոն
և վատ: Ձեռագրիս մեջ կա մատնաշափ մը կանոնատախտակի թերթեղերը՝
կարմրագիծ խորանի մատնիկով: Պար՝ Հովհաննու Ավետարանեն մասը մը
և հիշատակարանը: Մանր. Գնված Կ. Պոլիս, Եղվարդ Ալլանաքե:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

18բ (Երկար, հանգավորյալ հիշատակարան մը՝ «ԿԱՐԱՊԵՏԷ» տնկապետով, որուն խիստ կարևոր մասը կուտամ հոս)։

Ես՝ Կարապետ անարժան
 Եւ փծուն գրիչ անպիտան,
 Գրեցի մեղուցեալ ձեռաւք ի լման՝
 Զլուսազարդ փառաւոր զանձա անմահական,
 Ընդ հովանեաւ Սուրբ Քառասնիցն,
 Որ է ի Յաղն որ կոչի Քակունկան,
 Ի թվականիս ԶԿԳ (1314) գրեցան,
 Ի մայրաքաղաքն Եզնկան։
 Զոր յայսմ ամի եղեն հերձուածք և շատ բան,
 Ընդ ուղղափառ հաւատոցն քրիստոսայդաւան։
 Տունկ ծաղկեալք հաւատովք որ անմահացան,
 Յարիական ազգէն՝ կրանաւորք Գ (3) ընդրեցան,
 Եւ մարմնոյ քաջութեամբ զմահ յանձինսրն կալան՝
 Ի շար ծնրնդոցն իսմայելական։
 Զոր հասան ի վերա զաւրաւք միաբան,
 Սուսերաւք և բրաւք որդիք շարեացն որոտման,
 Եւ շարեաց հարուածովք տանջեցին զանազան,
 Եւ զանգամբն ի միմեանց ի բաց ընկալան։

(Ակնարկությունը Երզնկայի մեջ 1314 թվականի մարտի 16-ին թուրքերու կողմէ նահատակված երեք ֆրանչեսքյան կրօնավորներու մասին է։ Հիշատակարանը կշարունակվի)։

Արդ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ մեղուցեալ և անպիտան գրչի Կարապետ իրիցու, ի թվին ԶԿԳ (1314), ի հայրապետութեան հայոց Կոստանդնայ հերձուածողի, և յառաջնորդութեան մերոյ Տէր Սարգսի...

Հետագայի

16բ (Բոլորգիր) Ի թվին հայոց ԶՀԸ (1329) ստացա զսուրբ Աւետարանս, ևս մեղուցեալ ծառայս Աստուծոյ Շաբես՝ յիշատակ ինձ և ծնաւդաց իմոց, և զաւակաց և ազգականաց, որ կենա ի գեղիս ժամատեղն...

18ա (Նոստրանման բոլորգրով)... Ողորմեա ստացողի Աւետարանիս Շաբերին և Նորշահին, և որդեկաց նորա՝ Իվանէի, Ֆռանկշայի, Տաւնաղայի, Մուրաղի, Ամիրշայի, և զեռաբոյս պատանեկացն՝ Սեբին և Յակոբին, հեղ և համեստ հարսներն՝ զԳուհարբաղքն, զԱւգոցն, զՄուլֆան...

19բ (Խոշոր և անկանոն բոլորգրով) Ես Վարդանս ետուի զյիշատակս ի Յոնանես երեցս՝ ինձ և իմ կողակցին՝ Մամոցին և իմ [դ]ստերն՝ Շաբերին, և որդոյ իմոյ՝ Սիմեունի, և քեր իմոյ՝ Մաբեմ տիկնայ, և Մկրտչիս, և Սիմեոնիս, և Ապրկիս։

Տէր Ստեփանոսս վկայ էմ։ Ես Աւետս վկայ էմ։ Ես Մողբես վկայ էմ։

19բ (Մանր բոլորգրով) Զնուսատ ոգի զՏէր Աբրահամ՝ զԷրուսաղէմա եպիսկոպոսն, յիշեցէք յաղաթս ձեր... զի հաւս հանդիպեցա զատկին և զսուրբ ուխդայտեղիին տեսայ:

(Այս Տեր Աբրահամը գուցե Մարցինն ըլլա, որ նվիրակութեամբ 1444-ին Դավրեժ և 1445-ին ալ Արղնի գտնված է):

36

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

(ժէ դ.)

Թերք՝ 168: Մեծ՝ $6 \times 8 \frac{1}{2} \times 1 \frac{1}{2}$ ($3 \frac{1}{2} \times 5$): Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ միասյուն, ընտիր բոլորգիր: Տող՝ 19: Մանր՝ կիսախորան, լուսանցազարդ և զարդագիր, սովորական, բայց վարժ ձեռքով: Կազմ՝ անկազմ ինծի հասած, վերակազմել տված եմ կաշեպատ խավաքարտով իտալացի կազմարարի մը: Հանձն՝ սկզբն և վերջն պակասավոր. քանի մը թերթերու ստորին լուսանցքներու վրա կարմիր մատիտով անիմաստ գրություններ: Պար՝ Մաշտոց: Ծան՝ գնված Կ. Պոլիս:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Կնփաղրոշմ

1ա (Ստորին լուսանցքին, հավկթաձև, կենտրոնը՝ «1888», մնացյալը՝ անընթեռնելի):

37

Ա Ս Տ Ո Ի Ա Մ Ա Շ Ո Ի Ն Զ

(1638 p.)

Թերք՝ 556: Մեծ՝ $7 \frac{1}{2} \times 10 \times 4 \frac{1}{2}$ ($5 \frac{1}{2} \times 7 \frac{1}{2}$): Նյութ՝ նուրբ մազաղաթ: Գիր՝ երկսյուն, մանր և ընտիր բոլորգիր: Տող՝ 45: Մանր՝ մանրանկար, խորան, լուսանցազարդ և զարդագիր, շրջագծված միայն բալագույն ներկով, ընտիր աշխատանք Զաքար Ավանցի կամ Լմնեցի վարպետ մանրանկարչի աշակերտ Հակոբ սարկավագ Զուղալեցու, որ, դժբախտաբար, ստացողներու նյութական անկարողության պատճառով ավարտին չէ հասուցված և գունազարդումն ու ոսկեզօծումը չէ կատարված: Կազմ՝ ինծի հասած է անկազմ, աչժմ կաշեպատ խավաքարտով կազմված: Հանձն՝ բավարար, միայն տեղ-տեղ վերի արտաքին անկյան մոտ թանաքակեր և կարգ մը թերթերու անկյունները գալարված: Պար՝ Հին և Նոր Կտակարաններ ամբողջությամբ, ունի և Եզրաս: Ծան՝ գնված Նյու-Յորք գորգավաճառ Հակոբ Պարույրյանի՝ ուրիշ ձեռագրաց հետ:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

562թ Ի թվին ՌԶէ (1638) գրեցաւ գիրքս այս: (Տող մը պարագ): Զմեղաւորս՝ Յակոբ սարկաւազս յիշեցէք ի մեղաց թողութիւն, և տէր Յիսուս Քրիստոս զձեր սխալանսն թողցէ, և որոց ամէն ասեալ:

Գրեցաւ յանրարի ժամանակ, յարինակէ սուրբ վարդապետին Գէորգեայ: Զժառանգողսդ աղաչեմ խնամաւք վաստակել ի սմա, զի ծանր ոռոտականաւք գրեցի զսա, և որ խնամէ՝ ինքն խնամի յԱստուծոյ, ամէն:

Հետագա ստացողի

267ա Յամի Ռ-երորդի Ռ-[եր]որդի յիսներորդի և ի չորրորդի (1654) թուաշահութեան Արամեանս ազին, և հայրապետութեան գերամբարձ Աթոռոյն էջմիածնայ Տեառն Փիլիպպոսի սրբազան կաթողիկոսի, և ի թագաւորութեան Պարսից Երկրորդ Շահ Ապասին, և յառաջնորդութեան գաւառիս Գողթնեաց տեառն Խաչատրոյ արքեպիսկոպոսի և քաջ վարդապետի... Վարդան այր քրիստոսասէր և բարեպաշտ, որ էր գաւառաւ Գողթնացի և տեղեաւ Ագուլեցի, որպէս սովորութիւն է վաճառականաց յամենայն տեղիս շրջել վասն շահուց և օգտակար վաճառաց... պատահեցաւ ի Շօշ քաղաք, որ է արքայանիստ Պարսից թագաւորութեանն, յորում վայրի և եզիտ զմեծ մարզարիտս զայս... զի վաճառէին. որ էր գրեալ ի բազում ամաց իբրև հնդկաստանից և մնացեալ անկազմ և աներանգ՝ ի շրաւորութենէ ստացողացն: Եւ բորբոքեալ ի սէր և ի ցանկութիւն աստուածային մատենիս այս, որ ասի Աստուածաշունչ... յիշել ի Քրիստոս պապն՝ զԲունեաբն, զԺնօղսն սորա՝ զհայրն զԹանդրիվէրմիշն և զմայրն՝ զԳուլիսանտանն, և զինքն՝ զՎարդանն, և զկենակիցն իւր՝ զԲէկին, և զորդիսն իւր՝ զդեռաբոյս և զնորահասակ մանուկն զԳրիգոր, որ և նա ևս յորդորեաց զհայր իւր՝ ստանալ զաստուածախնս տառս, քայց ոչ ժամանեաց տեսանել, զի զկնի միում ամի հանգեալ ի Քրիստոսի Կոստանդնուպօլիս, նա[և] զԱստուածատուրն և զԱլէքսիանոսն, և զգոստերսն Վարդանին՝ զՀամինն և զԱրգիլիսանն և զԱնքառամն... (կը տրվի ազգականաց անուններու երկար շարք մը): Դարձեալ մեք Թանդրիվէրմիշի որդիք՝ Վարդան և Պօղոս, հանդերձ ամենայն զարմովք մերովք, շնորհօքն Աստուծոյ ստացաք զսուրբ մատենանս, որ ասի Աստուածաշունչ, և ընծայեցաք սուրբ առաքելոյն Թումային, որ է աթոռ Գողթն գաւառի... Յիշատակարանիս Անդրէաս զծողի յիշել ընդ սոցին, աղաչեմ:

196ա (Բալագոյն բոլորդրով) ԶՎարդան այր քրիստոսասէր՝ ստացող սուրբ կտակիս, հանդերձ ծնողօր, և ամենայն ընտանեօր յիշեցէք, ով հանդիպողք: Թուին ՌՃԲ (1653):

38

Հ Ա Շ Ո Յ

ԳՈՐԾՔ ԱՌԱՔԵԼՈՅ

(ԺԳ Դ.)

Թերթ՝ 276: Մեծ՝ $6 \times 8 \frac{3}{4} \times 2 \frac{1}{2}$ ($4 \frac{1}{4} \times 6 \frac{3}{8}$): Նյութ՝ թավշանման բնտիր մազաղաթ: Գիր՝ երկսյուն, մաքուր բոլորգիր: Տող՝ 29: Մանր՝ կիսախո-

րան, լուսանցազարդ, զարդագիր՝ մարած շադանակագույն մելանով շրջագծված, սակայն գեղեցիկ ու նուրբ ոճով: Կազմ՝ սև կաշեպատ տախտակ, ժմբարու վերակազմություն: Հան.՝ սկզբին պակասավոր, վերակազմության ատեն եզրահատված, թղթիկներով կոպտորեն վերանորոգված, վերջին շորս թերթերը՝ մկնակեր: Պար.՝ Սկիզբը՝ Ճաշոց, ապա նույն գրչությամբ՝ Գիրք Գործոց Առաքելոց: Մանր.՝ Գնած եմ 11 ուրիշ ձեռագիրներու հետ 1949-ին, Ֆրեզնո, տիկին Նսթեր Սիմոնյանի:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

746բ Զատուածային շնորհաբն լի՝
 Զստացողն այսմ մատենի,
 Զորդին վեհին Կոստանդէի,
 Զեղբայր Հեքմոյ քաջ արքայի,
 ԶՏէր Յոհաննէս անուն բարի,
 Նաև զբարունքն պանծալի,
 Աստուածայնոց հետևողի,
 Փրկչին մերոյ սուրբ և բարի:
 Արդ, աղաչեմ զեղբարսդ յոգի,
 Եւ պաղատիմ աղերսալի,
 Երկրպագեմ սրբոցդ գնդի՝
 Որք հանգիպիք այսմ տառի...

157բ (Դարձյալ հանգափոր հիշատակարան Հովհաննէս արքայեղբոր):

275բ (Շադանակագույն գունաթափ մելանով). Զստացող սուրբ տառիս՝ զարթուն այցելուն զՅոհաննէս եպիսկոպոս արքայեղբայր, հանգերձ ծնողիւք իւր, յիշեցէք ի Տէր, վայելող[ք]:

Հետագայի

154 (Նոտրդիր) Յիշատակ է Ակրնցի Առաքել սարկաւազին հոգոյն՝ ի դուռն Սրբոյն Յովհաննու Կարապետին (Հավանաբար՝ Աշո) թվին ՌՃՀԹ (1723)...

39

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ւ

(1624 ք.)

Թերթ՝ 198: Մեծ.՝ $5 \frac{1}{4} \times 7 \frac{7}{8} \times 1 \frac{1}{2}$ ($3 \frac{1}{4} \times 5 \frac{5}{8}$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ միասյուն, վարժ նոտրդիր, համառոտագրյալ: Տող՝ 21: Կազմ՝ սկզբնական, դրոշմազարդ շադանակագույն կաշեպատ տախտակ, թղթապահ մասով, ներսեն աստառված բամբակյա լաթով: Պահ.՝ սկիզբը երկու թերթ թուղթ, տոմարագիտական: Հան.՝ շատ լավ, միայն վերջեն երկու թերթ փրցված հանված, հավանաբար գլխավոր հիշատակարանը: Պար.՝ Բառգիրք, Աշխարհա-

ցույց, Պատմութիւն ներսիսի հայրապետի: Ծան.՝ Գնված նյութ-Յորք, պարսիկ հնավաճառն մը:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

96բ Տէր հանէ զմեզ ի դուրին,
Յարքայութիւն հօրն վերին,
Առաջնորդէ ի մաւտ դրախտին՝
ԶՍիմոն սուտանուն երէց մեղօք իլին:
Դու ասա՝ ամէն: Ասացի՝ եղև և եղիցի:

194ա Քրիստոս Աստուած, քո սուրբ և բնորեալ հայրապետին ներսէսի բարեխաւութեամբն ողորմեա ինձ՝ մեղօք Տէր Սիմոնիս, որ գրեցի յիշատակ հոգոյ իմոյ: Դարձեալ յիշեցէք զհայրն իմ՝ հանգուցեալ առ Քրիստոս Աղազարն, և զմայր իմ՝ Բէկումն, հանգուցեալ առ Քրիստոս, եղբարքն իմ՝ Զինի, Աղաթրաբէն, Պարոնդաղն, Յովանն, և բլերքն իմ՝ Փառայսէրն, Ասաներքն, Խուրին, Նունիկն, Ընայրեկն: Դարձեալ յիշեցէք զպապն իմ՝ Աղայրաբէն, և կողակիցն իւր՝ Գուլարքն, և զորդիքն իւր՝ Աղազարն, Մանսուրն, և զղուստրն իւր՝ Խանրէկի, Նփիսմէրն: Դարձեալ յիշեցէք եղկելի գրող սորա զՏէր Սիմոնն և զկողակիցն իւր՝ Գուլգուլի, և զորդիքն իւր՝ Խաւ[ա]յրաբէն, Գրիգորն, հանգուցեալ առ Քրիստոս՝ Խանփարվարն: Ով օր յիշի, յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուածոյ: Թվական ՌՀԳ (1624) գրեցաւ:

40

ՄԵԿՆՈՒԹԻԻՆ ԱՂՕԹԻՅ ԵՒ ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԻԻՆ

(1605 p.)

Թերթ՝ 278: Մեծ.՝ $5 \frac{1}{2} \times 8 \times 3$ ($3 \frac{1}{2} \times 5 \frac{3}{4}$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ միասյուն, բոլորգիր: Տող՝ 25 (Ա. մասի), 19 (Բ. մասի): Կազմ՝ դրոշմազարդ շազանակադույն կաշեպատ տախտակ, թխագույն մետաքսն լաթով աստառված, սկզբնական: Պահ.՝ սկիզբը մագաղաթյա երկաթագիր Ավետարանն առնված թերթ մը (արտաքին լուսանցամասը վերեն վար կտրված հանված), երկտակված և հարմարեցված ձեռագրիս, ետևը՝ լատիներեն մագաղաթյա հին ձեռագրն հանված ուրիշ թերթ մը՝ նորեն հարմարեցված: Հան.՝ սկզբն պակասավոր, 1—3 թերթերը մասամբ միջատակեր, 231—232 թերթերը կաղմեն անջատ, ինչ-որ հեղուկն քանի մը թերթեր իրարու կպած և բաժանման ատեն գրչութիւնն եղծված. ձեռագրին մեջն ալ քանի մը թերթեր պատռված հանված: Կազմին կոնակը ճեղքված, թերթապահ կազմամասն ու երեք կաշեփոկերը պոկված: Պար.՝ Ա. Մեկնութիւն աղօթից և պահոց: Բ. Ժամակարգութիւն: Ծան.՝ Գնված 1925-ին նյութ-Յորք գրավաճառ Գաբրիել Գաբրիելյանն՝ երկրորդ ձեռագրի մը հետ:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրիգոր գրչի

190բ Զատացաղ գրոցս զՏէր Յովնանէս կաթողիկոսն, որ է պարծանք ամենայն ազգիս հայոց, և ետ գրել յիշատակ իւր ամենայն ննջեցելոցն, և իւր ծնա[ւ]ղացն. ամէն:

234բ Փառք... և ետ կարողութիւն տկար անձին իմոյ՝ գրել և աւարտել զսուրբ մատենագիրս, որ կոչի Մեկնիշ վասն աղաթից և պահոց: Արդ գրեցաւ սա ի թուաբերութեանս հայոց ի ՌԾԴ (1605), ի յերկիրն Կիլիկիոյ, որ կոչի Ատանայ, ի դուռն Սուրբ Աստուածածնին և Սուրբ Ստեփանոսի, և այլ սրբոցն որք աստ կան... Զատացող մատենագիրս ըզսրբազան և առաքինի գործով լցեալ... Տէր Յովնանէս կաթողիկոսն, որ է պարծանք ամենայն ազգիս հայոց, որ ետ գրել զսայ յիշատակ իւր և իւր ծնողաց... Դարձեալ յիշեցէք զգրծող սորա զԳրիգոր էրէցն..

Բաղտասար գրչի

275բ Փառք... Կարգ ժամայտեղացրն գեղեց[կա]գուն [յ]արմարեալ... աստուածա[յ]ին տառից զարդարողի՝ Ալիֆսանոս սարկաւագի, և որ ի կրթութիւն և յուսումն ջերմեռանդ և փափաքանաւք ի սրասու կայի, ի խնդրոյ որ եղև հարկ տեառն մերո[յ] հոգևորի և ան[յ]ախտ փիլիսոփայի, վերատեսուչ տանս Կիլիկիոյ, որ և Սիս [յ]որջորջի, տեառն Տէր Յովնանէս կաթողիկոսի՝ վասն դժայգրութեան այսմ տառիս, որ եղև իսկ ձեռամբ փրծուն գրչի Բաղտասարի դպրի... Աղաչեմ [յ]իշել ի տէր զպատուական հոգևոր հայր իմ և զուսուցիչս իմ զԱլիֆսիանոս քաջ քարտուղարին, որ բազում աշխատելով զիս այսչափ շնորհի արծանի արար...

41

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՔ, ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ, ՊԱՐԶԱՏՈՄԱՐ

(1588 ք.)

Թերք՝ 198: Մեծ.՝ $6 \times 8 \times 1 \frac{3}{4}$ ($4 \frac{1}{4} \times 6 \frac{1}{4}$): Նյութ՝ Պարզատոմարի մասր տեղական հաստ թուղթ, մնացյալը՝ եվրոպական, ջրանիշյալ: Գիր՝ միասյուն, նոտրգիր: Տող՝ 26—32: Կազմ՝ դրոշմազարդ շաղանակազույն կաշեպատ տախտակ, ներսեն աստաոված տպածո լաթով, ունի թերթապահ մաս, սակայն կաշեփոկերը կը սլակսին: Հան.՝ շատ լավ: Պար.՝ Յառաջաբանք, Նախադրութիւնք, Պարզատոմար (կսկսի ՌԼԷ—1588 թվականով): Ման.՝ Գնված 12 ուրիշ ձեռագրաց հետ 1949-ին տիկին Սիմոնյանե, Ֆրեզնո, Կալիֆորնիա:

42

ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ՆԱՐԵԿԱՅ

(ԺԶ դ.)

Թերք՝ 118: Մեծ.՝ $6 \times 8 \times 1$ ($3 \frac{1}{8} \times 5 \frac{1}{8}$): Նյութ՝ ջրանիշյալ եվրոպական թուղթ: Գիր՝ երկսյուն, ոչ ընտիր բոլորգիր: Տող՝ 25: Կազմ՝ դրոշմազարդ,

շաղանակագույն կաշեպատ տախտակ, ունի թերթապահ կազմամաս. Ա փեղկին կաշին ծակոտկեն, կերևա թե արծաթ դարդ ունեցած է. կաշեփոկերը պոկված են. կազմաստառի համար օգտագործված է թուղթ: Հաճ.՝ բավարար, սակայն տիտղոսաթերթը կը պակսի: Զեռագիրս ունեցած է սկզբնամաս մը՝ 265 թերթ, որ այժմ չիք. առկա մասը կսկսի ՄԿԶ (266) թերթահամարով, որ նշանակված կերևա գրչեն. հավանաբար ժէ դարուն լուծմունքի մասը բաժանված է նարեկեն: Պար.՝ լուծմունք նարեկայ: Մանր.՝ Զեռագիրս կերևա թե ժամանակին պատկաներ է Տրդատ վրդ. Պալլանի, որմե մատիտագիր վկայություն կա: Գնած հմ Կ. Պոլիս 1957-ին գրավաճառ Պետրոս նշանյանե:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Սաացողի

117բ Փառք... Արդ, ես մահտեսի եռսուֆի որդի հաճի Մուր[ա]տս առ[ի] զայս նարեկս... Աստուած ողորմի ասացէք կողակցին իմոյ մահտեսի Մալէկին հոգոյն...

...Ետու զայս նարեկի լուծմունքս յիշատակ Սուրբ Սարգիս եկեղեցոյ...

43

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Յ Ո Ի

(Ժէ դ.)

Թերթ՝ 205: Մեծ.՝ $6 \times 8 \frac{1}{4} \times 1 \frac{1}{4}$ ($4 \times 5 \frac{3}{4}$): Նյութ՝ տարբեր տեսակի ջրանիշյալ եվրոպական թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր և նոտրգիր, զանազան գրչությամբ: Տող՝ 22—27: Մանր.՝ սկիզբը հատ մը վարժ գծված գունավոր կիսախորան: Պահ.՝ սկիզբը երկուքի ծալված մագաղաթ, երկսյուն ընտիր բոլորգիր գրչությամբ, վարի մասեն և լայնքեն պատռած փրցված: Նույնը նաև հաւեր: Հաճ.՝ բավարար, սակայն սկզբեն մեկ-երկու հավանաբար պարապ թերթեր կտրված հանված: Պար.՝ Զանազան նյութեր՝ լուծմունք, աշխարհագրություն, պատմություն: Ման.՝ Գնված Կ. Պոլիս, Թորոս Աղատյանե:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Հետագայի

92ա Յիշատակ եղաւ գիրքս այս ի Կեսարիոյ ժող[ո]ւրդենէն, ի դուռն Սուրբ Սարգիս եկեղեցոյն, թվին ՌՃԿԹ (1713) ամին: (Նույնը քանի մը տեղ կրկնված):

44

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Յ Ո Ի

(Ժէ դ.)

Թերթ՝ 145: Մեծ.՝ $6 \times 8 \frac{3}{8} \times 1 \frac{1}{4}$ ($3 \frac{1}{2} \times 5 \frac{1}{2}$): Նյութ՝ ջրանիշյալ եվրոպական թուղթ: Գիր՝ միասյուն, նոտրգիր: Տող՝ 22—26: Մանր.՝ կիսախորան

և լուսանցազարդ, երկգույն, սոսիորական: Կազմ՝ սկզբնական, դրոշմազարդ շագանակագույն կաշեպատ խավաքարտ, կոնակը ճաթած, որպես կազմաստան օգտագործված է երկսյուն խոշոր բոլորգրով զրված թղթյա ձեռագրի թերթամասեր: Հան.՝ բավարար, սակայն քանի մը թերթեր, բոս երևույթին պարապ, կտրված հանված: Պար.՝ Երեմեայ Զէլէպի Քէօմիւրճեանի Պատմութիւնք Սապէթ հրեայի, Տիմօյ առնաւուտի, Փարէզ մանկան և Վենայի (Քէօմիւրճեանի փոփոխակ): Պատմութիւն Մովսիսի Խորենացու (մինչև «Յաղագս մահուան Արտաշէսի»): Ծան.՝ Գնված Կ. Պոլիս Թորոս Ազատյանի:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

1ա (Մանր բոլորգրով). Թուին ՌՃ և ԻԹ (1680) ամին, մարտի ամսոյ ի ԺԵ (15)-ն եհաս տետրս ի Ստամպօլու ի յիս:

28ա (Ձեռագրին առաջին մասին գրչությամբ, որ անտարակույս Քեոմյուրճյանինն է). Ողջութեամբ վայելես, ճանրմ Տէր Թումայ:

Ծանոթ. Այս Տեր Թուման (վարդապետ), հավանաբար Քեոմյուրճյանի օրագրության մեջ հիշվածն է, 1658-ին իբր Պոլսո պատրիարք, և այլն: Տե՛ս Մեսրոպ արքեպս. նշանյանի հրատարակությունը, Երուսաղեմ, 1939, էջ 276—291:

45

Խ Ո Ր Հ Ր Դ Ա Տ Ե Տ Ր

(Ժէ դ.)

Թերթ՝ 21: Մեծ.՝ $6\frac{1}{4} \times 8\frac{1}{4}$ (4×6): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ միասյուն, կանոնավոր բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանր.՝ գունավոր երկու կիսախորաններ, վարժ, սակայն՝ սովորական: Կազմ՝ ինծի հասած անկազմ. սև կաշեպատ խավաքարտով կազմել տված եմ: Հան.՝ սկզբի թերթին վերին լուսանցքը, գունավոր կիսախորանին վերին մասը հեղուկով արատավորված և փճացած: Պար.՝ Խորհրդատետր, սովորական: Ծան.՝ Ինծի նվիրված 1937-ին ի նոր Զուղա:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

13բ Ով սուրբ պատարագիչ, յիշեա ներսէս գրիչս:

21ա Փառք... Յիշատակ է սուրբ Խորհրդատետրս պարոն Փալանքար Բէկբաշ-բէկին...

46

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(1607 p.)

Թերթ՝ 292: Մեծ.՝ $10\frac{3}{4} \times 7\frac{1}{4} \times 3$ ($5 \times 7\frac{1}{2}$): Նյութ՝ տեղական թուղթ: Գիր՝ երկսյուն, բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանր.՝ մանրանկար, խորան, լուսանցա-

զարդ և առատ դարդագիր: Կազմ՝ դրոշմազարդ սև կաշեպատ տախտակ, թերթապահ կազմամասով, երեք կաշեփուկերով և տպածո կարմիր լաթե կազմաստառով: Հան.՝ բավարար: Պար.՝ Չորս Ավետարաններ, համաբարբառյալ: Ման.՝ Մատյանս Լալայան Յուցակի № 354 ձեռագիրն է: 1937-ին կարծեմ Թավրիզ բանասեր Հայկ Աճեմյանի քով տեսա, հետո Փարիզ հնավաճառ Գառնիկ Գեորգյանի քով (տե՛ս Սյուրմեյան, Յուցակ Եվրոպայի, № 16, սխալաշատ), որմե և գնած եմ 1950-ին երեք ուրիշ հայերեն և մեկ եթովպերեն ձեռագրաց հետ:

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի և ծաղկողի

287ա Փառք... Զայս մեծ գանձս աստուածային տեսեալ հաւատարիմ և բարեպաշտ Խլղաք.

Ետուր գրել ի մեղաւորս, որ Բաղդասար կոչիմ անուան...

Զանունս ունիմ քահանայի, գործովս շար և անարժան...

Գրեցաւ Աւետարանս Ռ ու ՅԶ (1607) էր թուական,

Ի գեաւդս որ Բոլենց կոչի՝ ի դուռն Եօթն սուրբ նշանացն՝

ընդ հովանեաւ Սուրբ Գէորգեան:

Կաթողիկոս Աղբամաւայ Տէր Գրիգորիսն էր սրբազան...

Զծաղիկն արարի ես տրկար ներսէս մեղօք լցեալ ի մէջ մարդկան,

Զձեզ աղաչեմ, սուրբ քահանայք, յիշման առնէք զիս արժան,

Զշարադրող սուրբ գրոցս՝ որ կոչի յիշատակարան,

Զեղբայրն իմ զՏէր Բաղդասար, որ գրեց զայս սուրբ

Աւետարան:

Եւ զկողակիցն Տէր Բաղդասարին, որ Սողումէ կոչի անուան,

Եւ զմիւս եղբարն՝ զԳրիգոր քահանայն,

ԶԿարապետ և զԿիրակոս, զկրտսէր եղբայրն Ղուկաս անուան,

Եւ զիմ ծնողքն զՄովսէս և զՄարտիրոս):

290բ ...ստացողի սուրբ Աւետարանիս պարոյն Խլղաքին և կողակցոյն՝ Խանգաղին, և դստերացն... (բառ մը ջնջված) Բաղդաղին, Յամանին, Մուրքին, Խլղաքին (վրան՝ Շաղագուլին), Եղբօրն՝ Մասխուղին և կողակցոյն՝ Բէկիսին, և դստերացն՝ Էքարին, Խանաղին, և միւս եղբօրն՝ Շայնազարին և կողակցոյն՝ Մարգարին...

Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ... փրծուն գրչի Բաղդասար սուտանուն իրիցու... աւարտեցի զսուրբ Աւետարանս ի թրւականիս հայոց Ռ և ՅԶ (1607) ի յերկիրս Մոկաց, ի գեաւդս որ կոչի Բոլենց, ընդ հովանեաւ Սուրբ Գէորգեայ Զաւրայվարին և է (7) սուրբ նշանացն և Սուրբ Աստուածածնին, և Սուրբ Սարգսի Զաւրայվարին, և յայլ սրբոցն, որ աստ կան հաւաքեալ, ի կաթողիկոսութիւն Աղբամաւայ Տէր Գրիգորիսի...

Դարձեալ Աստուած ողորմի ասացէք ընէս Խաչօին և կողակցուն՝ Մովսէսին, և որդոց՝ Ալահվէրդուն, Յովանէսին, Խաւաթեանին, Մկրտչին, Գօգալին, Սակու լաշ Աբրահամուն, Մարտիրոսին, Եղօին, որդոց՝ Կուլիջանին, Վարդանին, Ալբունին, Ասմինին, ամէն:

Հետագայի

18ա (Բոլորգիր)... ըստացողի սուրբ Աւետարանիս՝ ըռէս Յակոբին, կողակցոյն՝ Շօհին, որդոցն՝ Եղիային, Կազարին, ըռէս Մարգարին, կողակցոյն՝ Խանումին, որդոցն՝ Մխիթարին, կնոջն՝ Կուդրաքին, թոռին՝ Պետրոսին, Յովսէփին, միւս որդոյն՝ Գրիգորին, կնոջն՝ Ալբունին, թոռին՝ Մարտիրոսին (վրան՝ Կարապետին), Սանակին, Սարգսին, միւս որդոյն՝ Հերապետին, կնոջն՝ Երօին (վրան՝ Մարգրատին), թոռին՝ Պօղոսին (վրան՝ Մարգարին), Խաչատուրին, Կազարին, Եղօին. ամէն: Աստուած ողորմի Մխիթարին աւել որդոյն՝ Փոխանին, կնոջն իւրոյ՝ Եղիսին, որդոյն՝ Ատոմին. ամէն:

(Մանր բոլորգրով). Գրեցաւ չիշատակարան] սուրբ Աւետարանիս ի խնդրոյ Տէր Ստեփաննոսին, ձեռամբ Շատախեցի Ստեփան սարկաւագին... գրեցաւ թվին ՌՃԿԵ (1716) ամին:

(Շարունակելի)